

ÖSTEUROPEISK SINNESFÖRFATTNING

Mentaliteten hos anhängare av och motståndare till den »folkdemokratiska» diktaturen skildras här nedan av en kännare av Polen både under förkrigs- och efterkrigstid.

I.

Den nya lärans troende.

I MÅNGA västeuropeiska och amerikanska tidningar kan man ofta råka läsa att livet i de östeuropeiska länderna är entonigt och glädjelöst, i avsaknad av alla högre andliga spänningar. Sådana intryck härstamma antingen från flyktingar, vilka inte kunnat komma över förlusten av sina tidigare samhällliga ställningar, eller också är det frågan om de subjektivt ärliga uppfattningarna hos den olyckliga typ av utländska observatörer som inte känna landets språk och därför endast kunna umgås med en liten krets främlingar och språkkunniga invånare. En sådan människa är ju praktiskt taget utesluten från deltagande i det litterära livet, från teater, vetenskaplig diskussion o. s. v. Mot framställningar som ha sin rot i sådana psykologiska betingelser, skall jag här inte ställa upp ett lovprisande av levnadsförhållandena i Östeuropa. För det första äro ju existensbetingelserna även här rätt olika från land till land. För det andra skall det med en gång medges: den offentliga kontrollen av det andliga-kulturella livet, måttet av allmän rättsäkerhet och andra ting äro i Warszawa ordnade efter idéer som inte äro identiska med våra. Men om väst och öst någon gång kunna fredligt komma överens med varandra, så är en av förutsättningarna att de ömsesidigt försöka att bättre förstå sina respektive ledande idéer och existensformer. För västeuropén blir lönen för sådana bemödanden att den falska vrångbilden om ett grått och entonigt öster försvinner. I dess ställe stiger en rörlig och spänningsrik ny värld fram för honom: en djupgående samhällelig omvandling under inverkan av *en ny tro* och stridbara bekännare, historiskt kanhända endast jämförbar med den inverkan Islam hade på västerlandet efter den antika kulturens sönderfall.

För Lenins och Stalins anhängare är det som förenar dem, enligt deras egen mening, inte en tro utan en vetenskaplig insikt. Så snart diskussionen med dem berör den avgörande grundvalen i deras lära — påståendet att all historisk utveckling är ensidigt ekonomiskt betingad, att alla ekonomiska värden uteslutande bero på arbete, o. s. v. — då framträder emellertid tydligt leninismen-marxismens troskaraktär, i form av glödande bekännelse. Lärans dogmatiska form motsvarar exakt organisationen för lärans förkunnande. Man förstår inte ett dugg av diskussionerna om Kominforms senaste lärobrev, om man inte tar i sikte hela denna strids dogmatiska mening. Slutmålet är världens förlösande genom den heliga klasskampen.

I den polska kommunistiska centralkommitténs debatt om den jugoslaviska frågan fastslog en av talarna, dr Stefan Jendrychowski, att man enhälligt antar Kominformbyråns riktlinjer, inte endast som yttre disciplin, utan av inre överensstämmelse. Det är den ideologiska skolningens resultat, och det krävs ytterligare sådan skolning för att den troende inte skall bli förvirrad av främmande, fientliga ideologier. Bevarandet av det »riktiga» klassmedvetandet är också föremål för partiledarnas ständiga omsorger, i det att medlemsbeståndet uppblandas med en majoritet proletära element, men också medelst ständig exercis i äkta leninistiskt tänkande, liksom genom offentliga bekännelser. Likheten med religiösa rörelsens livsformer behöver väl knappast påpekas.

På frågan hur människan i dag gestaltar sitt andliga liv i östländerna måste svaret alltså lyda: »På två olika sätt — beroende på om hon är en troende bekännare av den härskande läran eller inte. Av bekännarna krävs mycket mer än av de andra, men så ha de också högre chanser. De måste ställa sig till förfogande där man placerar dem och där sätta in alla sina krafter, är det så i egenskap av minister, generaldirektör, lägre ortsfunktionär eller rekordarbetare i gruva och fabrik. Den som presterar det han skall, erhåller också materiellt vad han behöver. Inte vinstbegär, utan hedern att vara kämpe för den stora saken skall leda honom. Naturligtvis finns det också medlöpare och strebrar som inte fylla dessa höga krav. Det medge också kommunisterna frimodigt, men de kunna samtidigt hänvisa till att en oupphörlig självkritik och »självrensning» inom organisationen just riktar sig mot dessa element, samt att offervilja och insatser hos deras bästa ofta nå grader som endast fanatisk trosiver kan göra möjliga. Blir en partiman ställd på en representativ post, så är det honom också till-

låtet att föra en motsvarande livsstil, men han måste avstå från denna stil så snart han placeras på en annan post. I allmänhet bruka dock de ledandes materiella anspråk på livet vara ytterst blygsamma. Strävan att vinna erkänsla och högre ära i de egna leden begränsar uppenbarligen behovet av annan livsnjutning.

En följd av denna inre hållning hos de troende kommunisterna är deras *brist på humor och självironi*, för den främmande från västerlandet ett av deras besvärligaste drag. »Wer sich nicht zum Besten haben kann / Der ist gewiss nicht von den Besten», ansåg ju den gamle Goethe. Nå, även en kommunist får komma med skämt, rent av med politiska sådana: över motståndarnas åsikter och över mänskliga ofullkomligheter även hos de egna meningsfränderna. Utesluten från varje ironi förblir emellertid den marxistiska läran, likaså partiet och de kamrater som göra sin plikt inom rörelsen. Den nya tron liknar även i detta avseende de gamla religionerna, som också tillät att man skrattade åt de mänskliga svagheter hos enskilda präster men däremot inte åt kyrka och dogmer. Anmärkningsvärd är också den i detta fall klara skillnaden gentemot t. ex. nazismen och den italienska fascismen, bland vars anhängare man tidigt kunde träffa på renodlade cyniker, för vilka den egna rörelsen och dess mål ingalunda voro tabu. Övertygade kommunister kunna bli hänsynslösa fanatiker, men nihilistiska cyniker råkar man inte hos dem.

Med orätt tror västeuropéen på en medveten bluffmanöver, då begrepp som rätt, demokrati och medborgerlig frihet — vilka i den östliga kommunismen förlorat sin hittillsvarande mening — alltjämt användas. För den nya lärans troende är alla sådana värden att förverkliga först då när den stora och efterlängtade »verkan» inträder, d. v. s. då all privategendom är fullständigt upphävd. Detta är ännu inte fallet i »folkdemokratien». Den är endast ett övergångstillstånd som skall leda till socialismen. Sovjetkommunismen skapar redan nu det »klasslösa samhället» och blir därför hölj i beundran, en beundran som inte rubbas genom fastställandet av några »detaljbrister». Invändningen att det också i Sovjet finns skillnad mellan hög och låg beaktas inte. Ty dessa olikheter bero ju inte på ägande och äro alltså inga »klasskillnader»! Enligt marxisterna kan socialismen bli fullkomlig först då klasskampen segerrikt avslutas även i internationell omfattning. Tvivel på uppnåendet av detta mål kan inte uppstå hos de troende, ty för den marxistiska dialektiken är en annan utveckling än den »framåtskridande» inte tänkbar. Denna troslära ger alltså visshet

om den kommande lyckan, visserligen inte för den enskilde, men för mänskligheten. Vissheten om att deras sak inte kan misslyckas ger åt kommunisterna den — för en utomstående många gånger förvånande — övertygelsen att de *alltid representera majoriteten*. På den andra sidan kunna, enligt deras tro och mening, endast befinna sig anhöriga av sådana skikt som genom utvecklingen redan äro dömda till undergång, eller också sådana medlemmar av den arbetande klassen som ännu inte ha det riktiga klassmedvetandet men som förr eller senare skola få ett sådant — ty enligt den materialistiska uppfattningen anpassar sig alltid »medvetandet» till »varandet».

Detta är den tankevärld i vilken »eliten» av de ledande skikten i folkdemokratierna lever och verkar. För den inre kretsen av troende, som samtidigt är de avgörande bärarna av den politiska makten, äro dessa idéer ett slutet system. En bredare krets övertar endast enskilda motiv därav och förbinder dem så med ett helt annat tänkandes och kännandes hävd eller tradition. För den ojämförligt största delen av befolkningen förblir emellertid den nya läran i grunden obegriplig och främmande, trots att den nu officiellt är examensämne för flera studiefack och för de flesta tjänstemannaaspiranter av alla grader. Det andliga livet för dessa breda befolkningsskikt förlöper i folkdemokratien i helt andra föreställningar och begrepp, vilka kräver en speciell skissering.

II.

Hur de icke troende leva.

Den omständigheten att det härskande skiktet i de nya folkdemokratierna mer och mer blir identiskt med den marxistisk-leninistiska lärans troende gör att västeuropéen, som endast ytligt känner denna lära, står frågande inför många företeelser i den östeuropeiska politiken. Men hållningen hos de breda folkskikt, som inte äro överens med regimens ledtankar, är i många avseenden helt annorlunda än inställningen hos oppositionella kretsar i de gamla västliga demokratierna. Detta gäller redan om breda befolkningsskikts förhållande till staten, t. ex. i ett land som Polen. När i Sverige eller i England en medborgare inte har sitt parti representerat i regeringen, så upphör han för den skull inte att stå kvar i ett oförändrat trohetsförhållande till staten som sådan. Lydnad för lagarna, uppfyllandet av även så oangenäma plikter

som skattebetalande, aktivt deltagande i landets försvar samt understödjande av myndigheterna i deras kamp mot brottslingar förblir i grund och botten en självklar sak. I länder som länge lidit under främlingsherravälde (och under mellankrigstiden hade halv- och helfascistiska minoritetsregeringar) är detta inte fallet i samma omfattning. Här finns det traditionsenligt en motsats mellan stat och »samhälle», vilken lever vidare under folkdemokratien och där får ett nytt innehåll. Skäller man i väster på en offentlig institution, så talar man ändock om »våra» myndigheter, över vilkas fel och brister man förargar sig. I öster är det »deras» myndigheter man uppehåller sig vid, nämligen *de regerandes* inrättningar. Så var det under tsarerna, det ändrade sig inte under Pilsudski och trettiotalets halv- eller heldiktatorer i de baltiska länderna och på Balkan, och det är i dag, för alla dem som inte av övertygelse följa med i den nya utvecklingen, återigen det samma. Regimen å sin sida förutsätter en sådan hållning hos alla dem som ha eller ha haft egendom. De »arbetande klasserna» — alltså hos arbetare, fattiga småbönder och »arbetande intelligens» — hoppas man skola successivt identifiera sig med »sin» stat. Att detta hittills ingalunda hundraprocentigt uppnåtts söker man dock på intet sätt att förneka.

En av de konklusioner regimen drar av detta är dess bemödanden att för övergång till socialistisk hushållning också utnyttja den enskilde medborgarens *vinstbegär*. Under det man hos övertygade kommunister förutsätter att de inte behöva denna drivfjäder för att de skola ställa alla sina krafter i statens tjänst, bjuder man arbetaren, ingenjören och småbonden ekonomiska fördelar för motsvarande merprestation. Det är innebörden i det ryska Stachanov-systemet och dess efterbildningar i folkdemokratierna. Här är också orsaken till att man inte medelst leveransföreskrifter utan medelst goda priser söker förmå bönderna till produktionsstegring och för tidig samt fullständig leverans av skörden till de kooperativa och statliga uppköpsställena. Faktum är att det även i de halvsocialiserade östländerna råder ett arbetstempo och en strävan till merförtjänst, som inte står de kapitalistiska västländerna efter. Att man sedan medelst förvärvsbe-gränsningar, priskontroll och andra åtgärder tar ifrån det egentliga borgerskapet dess inkomster av småindustri, handel och fria yrken motsäger på intet vis denna allmänna tendens. Regimen räknar med att det ännu i landet förefintliga privatkapitalet trots allt kommer att sträva efter profit så länge det existerar, medan

strävandet efter en höjning av arbetsinkomsten alltid behöver nya starka påstötningar.

Arbeta och förtjäna pengar det är alltså huvudparollen för alla dem i folkdemokratierna som inte i egenskap av övertygade be-
kännare av den marxistisk-leninistiska läran för *sakens* skull sätta
in all sin kraft för den nya ordningen. Man skall emellertid inte
tro att därmed befolkningsmajoritetens livsinnehåll är angivet.
Även för den oskyldiga *livsnjutningen* finns ett rikligt spelrum.
Ja, osäkerheten beträffande framtiden stärker lusten att njuta
nuet i alla dess mer eller mindre ädla former. I ett land som Polen
finns det i dag mer alkoholism än före kriget, något som också
ledande kretsar offentligt beklaga. Men också sporten omfattar
bredare skikt än förut. Antalet teaterbesökare är väsentligt högre
än före kriget. Genom inrättandet av offentliga rekreationshem
från alla större stats-, kommunal- och kooperativa företags sida
(stora privatföretag finnas ju inte längre) äro de talrika kur-
orterna i bergen och vid havet nu praktiskt taget tillgängliga för
hela stadsbefolkningen. Man läser mångfaldigt mer än före kriget,
det framgår av böckernas och tidningarnas upplagesiffror.

Regimen bekymrar sig om den högre andliga konsumtionen mer
än om de lägre, materiella folkfröjderna. För alkoholismen intres-
serar den sig egentligen endast, då densamma släcks i obeskattade
produkter eller hos hälsovådliga lönnbrännerier. De renodlade
underhållningsteatrarna få drivas också av privata företagare,
utan att myndigheterna i så särskilt hög grad intressera sig för
spelplanerna. Däremot övervakas inte bara filmimport och -distrib-
ution mycket noga, utan också de litterärt äregiriga teatrarna,
bokförlagen och tidskrifterna. Därvidlag är man dock inte små-
aktig (bortsett från tillfälliga undantag) utan tillåter även upp-
förandet av verk, som skrivits av sådana dramatiker, vilkas grund-
åskådning är oförenbar med marxismen. Även den vetenskapliga
verksamheten vid högskolorna och forskningscentra gläder sig åt
en ofta beaktansvärd rörelsefrihet. Mest tolerant är regimen mot
de naturvetenskapliga och tekniska facken, medan man beträff-
ande de humanistiska vetenskaperna kräver en viss anpassning
till ledtankarna hos den i staten härskande läran. Det är också
hittills bara en minoritet av högskoledocenterna, som höra till lä-
rans positiva bekvännare.

Den som alltså inte vill delta i den politiska utvecklingens gång
och inte vill sysselsätta sig som ekonomisk företagare, kan så som
sakerna nu stå alltjämt inrätta sitt liv som han behagar. De

pengar som skattmasen låter honom behålla kan han utan reglementering förbruka på det inhemska varuutbudet. Han kan bekänna sig till den trosgemenskap han vill tillhöra, även om dess lära egentligen är oförenlig med den i staten härskande doktrinen, och han kan undervisa sina barn i samma tro. Otillåtet är det emellertid för människorna att av sina åsikter dra några som helst konklusioner för det offentliga livet, om dessa gå emot regeringens mening. Detta gäller inte bara för partipolitisk verksamhet utan i lika hög grad för deltagande i det fackliga och kooperativa livet eller i den ekonomiska självförvaltningen. Det gäller också för tjänstemännens förhållande i tjänsten, för tidningsmannens verksamhet, för medarbetaren i radio, för den offentlige uppfostraren. För inte så få män och kvinnor i sådana ställningar betyder denna tvångsanpassning en förpliktelse att ständigt undertrycka den egna meningen, eller åtminstone en del av densamma. Därigenom föres ett drag av oärlighet in i det offentliga livet, liksom det väl överallt skett i historien då en bestämd uppfattning förklarades vara den allena giltiga. De troende själva känna detta som en svår brist, vilken de söka bekämpa genom ständiga utrensningaktioner mot alla dem, som genom en läpparnas bekännelse vilja hålla sig kvar i sina ställningar. Samtidigt påskynda emellertid de härskande själva, just genom monopolanspråket för sin lära, en ständigt vidare utbredning av denna mer eller mindre ytliga anpassning.

I en sak ha kommunisterna i ett land som Polen redan nu nått lika långt som Sovjetunionen, även om fullkomligheten inte är lika hel och hållen. Jag åsyftar de oliktankandes avsnörande från varje verksam och öppen kamp mot regimen. I demokratisk mening — så som ordet i dess västliga härkomst må fattas — är handlandet efter den egna uppfattningen det egentliga livselementet. I denna *vår* demokratiska mening medför därför folkdemokratin en *avpolitisering* av den stora massan medborgare. Medlemssiffrorna i deras partier äro förvisso i ständigt stigande, även om kretsen för den enskilde partimedlemmens verksamhetsplikt blir snarare större än snävare. Men denna verksamhet tar emellertid ut sig med att bekänna den 'riktiga' meningen, med att allt bättre tillägna sig densamma och att allt mera verksam tillämpa den. Rätten till en egen, avvikande mening är i de kommunistledda ländernas politik förvandlad till en antikverad 'liberalistisk' fördom, enär för leninisterna varje avvikelse från generallinjen endast kan vara följden av otillräckligt skolad klassmedvetande.